

Bustul împăratului

Joseph Roth

I

În vechea Galiție Orientală, în Polonia de azi, foarte departe de unica linie de cale ferată care unește Przemysl de Brody, se găsește sătucul Lopatyny unde s-a petrecut strania poveste pe care îmi propun s-o istorisesc aici.

Rog cititorul indulgent să îngăduie autorului să înceapă această relatare cu un comentariu politico-istoric. E silit la această digresiune de capriciile nefirești pe care istoria omenirii le-a arătat în ultima vreme. Este poate, într-adevăr, necesar să-i lămurim pe cei mai tineri dintre cititori că o parte din teritoriul răsăritean al actualei republici poloneze a reprezentat până la finalul marelui război, pe care-l numim război mondial, una din numeroasele țări ale bătrânei monarhii austro-ungare.

Contele Franz Xaver Morstin, descendent al unei vechi familii poloneze – seminție care (în treacăt fie spus) era originară din Italia și se stabilise în Polonia în secolul XVI – locuia așadar în satul Lopatyny. Tânăr fiind, servise la compania a noua de dragoni. Nu se considera nici polonez, nici italian, nici aristocrat polonez, nici aristocrat de origine italiană. Nicidecum, dar ca majoritatea egalilor săi din țările coroanei din monarhia austro-ungară era unul dintre cele mai nobile și cele mai pure tipuri de austriac prin excelență, adică: un om mai presus de naționalități și, prin urmare, un nobil adevărat. Dacă, de pildă, ar fi fost întrebat – dar cui să-i treacă prin cap o atât de absurdă întrebare? -, cărei „națiuni” sau cărui popor are sentimentul că îi aparține: contele ar fi rămas nedumerit, chiar stupefiat dinaintea interlocutorului și, probabil, totodată plictisit și oarecum indignat. După ce indicii ar fi putut stabili dacă aparține națiunii cutare sau cutare? – El vorbea aproape toate limbile europene la fel de bine, se simțea ca acasă aproape în toate țările europene, rudele și prietenii săi erau răspândiți pretutindeni în lumea largă. Monarhia imperială și regală nu era decât o reproducere la scară mică a diversității lumii și tocmai de aceea, patria unică a contelui. Unul dintre cumnații săi era prefect la Sarajevo, un altul, consilier în serviciul guvernatorului din Praga, unul dintre frații săi servea ca locotenent-major de artilerie în Bosnia, unul dintre verii săi era consilier de legație la Paris, un altul, proprietar funciar în Banatul unguresc, un al treilea făcea parte din serviciile diplomatice ale Italiei, un al patrulea trăia, din pură plăcere, în Extremul Orient, la Pekin. Franz Xaver prinse obiceiul de a-și vizita rubedeniile

din când în când, cel mai adesea, firește, pe cei care locuiau în interiorul monarhiei. Erau ceea ce el obișnuia să numească „turneele lui de inspecție" private. Ele priveau nu doar rudele sale, ci și prietenii, câțiva vechi condiscipoli de la Academia Tereziană, care locuiau la Viena. Aici colonelul Morstin sejurna de două ori pe an, vara și iarna, cincisprezece zile, ba chiar mai mult. Ceea ce-i plăcea îndeosebi contelui, când parcurgea în lung și-n lat patria lui multiformă, erau mărcile distinctive, întru totul specifice, care, etern similare, și totuși diverse, se repetau pe toate gările, pe toate chioșcurile, monumentele publice, școlile și bisericile din toate țările imperiului. Peste tot, jandarmii purtau aceeași pălărie cu pene sau aceeași cască de culoarea argilei cu cimierul auriu și cu strălucitorul vultur bicefal al Habsburgilor, peste tot, porțile de lemn ale tutungeriilor cezaro-crăiești erau văruite cu aceleași diagonale negre și galbene; peste tot, vameșii purtau aceleași portepeuri verzi (de un verde aproape primăvăratec) la săbiile lor scânteietoare; în fiecare garnizoană erau aceleași tunici de uniformă albastre și aceiași pantaloni de gală negri pentru ofițerii de infanterie ieșiți la plimbare pe Corso, aceiași nădragi roșii pentru cavaleriști, aceleași dolmane cafenii pentru artileriști; peste tot, în imperiul vast și divers, în fiecare seară, în aceeași clipă, când clopotele băteau orele nouă, trâmbița aceeași melodie pentru a anunța stingerea, melodie compusă din întrebări sprințare și răspunsuri melancolice. Peste tot, existau aceleași cafenele cu cupole afumate, cu nișe obscure unde șahiștii se chirceau ca niște păsări stranii, aceleași bufete cu sticle multicolore și pahare licăritoare peste care domneau caserițe blonde și pieptoase. Aproape peste tot, în cafenelele imperiului, același ospătar cu favoriți, cu genunchii deja puțin tremurători, se furișa pe vârfuri, cu șervetul peste braț, imagine îndepărtată și umilă a bătrânilor servitori ai majestății sale, stăpânul cu favoriți căruia îi aparțineau toate țările coroanei, toți jandarmii, toți vameșii, toate tutungeriile, toate barierele, toate căile ferate, toate popoarele. Și în fiecare țară se cântau melodii diferite; și în fiecare țară țăranii purtau alte haine și în fiecare țară oamenii vorbeau o limbă diferită, ba chiar mai multe. Ceea ce îl încânta în mod deosebit pe contele Morsin era acel negru-galben deopotrivă solemn și vesel care lumina familiar în acea diversitate de culori; era „Gott erhalte"[1], la fel de solemn și de vesel, care se simțea ca acasă printre toate celelalte cântece populare, era acea germană cu totul aparte, nazală, indolentă, cu inflexiunile moi ale austriacului, care amintește de limba Evului Mediu, care se face neîncetat auzită printre diferitele idiomuri și dialecte ale popoarelor. Ca toți austriecii acelor timpuri, Morstin iubea ceea ce se menține printre toate cele necontenit schimbătoare, ceea ce era obișnuit în schimbare, și familiar, în mijlocul neobișnuitului. Astfel lucrurile stranii îi deveneau familiare fără să-și piardă culoarea specifică, astfel patria păstra magia eternă a străinătății.

În satul său Lopatyny, contele era superior oricărei alte autorități oficiale cunoscute și temute de țărani și evrei, superior judecătorului din orășelul alăturat, superior chiar prefectului de district, superior ofițerilor de rang înalt care comandau trupele în timpul manevrelor anuale, care își stabileau cartierul în maghernițe și case, și care constituiau acea putere războinică caracteristică marilor manevre, mai impozantă ca puterea războinică din războiul adevărat. Locuitorii din Lopatyny aveau impresia că un „conte” nu este doar un titlu nobiliar, ci de asemenea un foarte înalt titlu oficial. Realitatea nu-i contrazicea. Datorită considerației de care se bucura în mod natural, contele Morstin putea să diminueze impozitele, să scutească de serviciul militar fii bolnăvicioși ai evreilor, să transmită petițiile de grațiere, să ușureze pedeapsa celor nevinovați sau a celor prea sever condamnați, să obțină bilete de tren la preț redus pentru săraci, să aplice pedepsirea justă a jandarmilor, polițiștilor și funcționarilor care își depășeau atribuțiile, să numească la liceu suplinitori dintre canditații pentru posturi, să găsească o poziție de conțopist, de factor poștal sau de telegrafist pentru subofițerii lăsați la vatră, să facă bursieri pe fii studioși ai evreilor și ai țăranilor săraci. Cât îi plăcea să se ocupe de toate astea! Într-adevăr, reprezenta o autoritate neprevăzută de stat, dar cu siguranță mult mai ocupat ca majoritatea instanțelor oficiale pe lângă care servea drept purtător de cuvânt și intermediar. Pentru a face față tuturor însărcinărilor sale, angajase doi secretari și trei scribi. În afară de asta, loial tradiției casei sale, dădea dovadă de „mărinimie senorială” – cum se spunea pe atunci în sat. De mai bine de un secol, în fiecare vineri, vagabonzii și cerșetorii din împrejurimi se adunau sub balconul casei lui Morstin pentru a primi din mâna lacheilor fișicuri de hârtie cu monezi de aramă. De obicei, contele se arăta la balcon și saluta calicii. Și ai fi spus că el le mulțumea cerșetorilor veniți să-i mulțumească, de parcă dăruitorul și dăruiții își exprimau reciproc gratitudinea.

În treacăt fie spus: nu întotdeauna bunătatea inimii era cea care se afla la originea acestei mărinimii, ci una din acele legi nescrise ale nenumăratelor familii nobiliare. Pesemne că strămoșii lor s-au arătat, cu secole în urmă, darnici și milostivi din dragoste pentru norod. Dar, încet-încet, perindându-se generațiile, această bunătate a încremenit, a înțepenit, a devenit datorie și tradiție. De altfel, această bunăvoință frenetică a contelui Morstin era unica lui activitate și distracție. Ea îi conferea vieții sale destul de oțioase de mare senior – care, spre deosebire de vecinii și egalii săi, nu era interesat nici măcar de vânătoare – un scop și un miez și în același timp confirmarea constantă și agreabilă a puterii sale. Când a reușit să obțină un debit de tutun pentru unul, o licență pentru altul, un post pentru un al treilea, o audiență pentru un al patrulea,

își simțea conștiința precum și mândria satisfăcute. Dar când eșua în mijlocirea lui pentru cutare sau cutare protejat, conștiința lui era neliniștită, iar mândria, rănită. Și nu se resemna, apela la toate autoritățile până când își impunea voința, adică protejații. Iată de ce populația îl iubea și-l venera. Întrucât poporul nu-și dă seama exact de mobilele care-l împing pe un om puternic să-i ajute pe cei mici și nevoiași. Norodul vrea pur și simplu să vadă „un domn mărinimos” – și încrederea sa puerilă în cei puternici este adesea mai generoasă decât a puternicilor pe care-i crede mereu mărinimoși. Este dorința cea mai profundă și cea mai nobilă a poporului de a-i considera pe cei puternici drepți și nobili. Iată de ce se răzbună atât de cumplit când a fost dezamăgit de domni – ca un copil care-și zdrobește locomotiva de jucărie la prima abatere. De aceea poporului trebuie să-i dai, precum copiilor, jucării stabile și potentați echitabili.

Este evident că contele Morstin nu se preta la asemenea considerații când exercita protecție, bunăvoință și dreptate. Dar aceste considerații, care poate l-au îndemnat pe unul dintre strămoșii săi să exercite bunăvoință, generozitate și dreptate, s-au păstrat vii în sângele său – sau, cum se spune azi: în „subconștientul” nepotului.

Și tot așa cum se simțea îndatorat să-i ajute pe cei mai slabi, tot astfel contele Morsin nutrea stimă, respect și ascultare față de cei care aveau poziții mai înalte. Persoana majestății sale imperiale și regale pe care o servea, era pentru el un fenomen în afara tuturor lucrurilor obișnuite, i-ar fi fost, de exemplu, imposibil să vadă în împărat un om pur și simplu. Credința într-o ierarhie tradițională era atât de puternic înrădăcinată în inima lui Franz Xaver, încât îl iubea pe împărat nu pentru calitățile sale umane, ci pentru însușirile sale imperiale. Rupea orice relații cu prieteni, cunoștințe și rude de îndată ce acestora le scăpa în prezența sa vreun cuvânt socotit de el ca fiind lipsit de respect față de împărat. Pesemne că presimțea încă de atunci, cu mult înainte de căderea monarhiei, că glumele ușurele pot fi mai mortale decât atentatele răufăcătorilor și discursurile solemne ale ambițioșilor și răzvrătiților puși pe reformarea lumii. Se pare că istoria a dat dreptate presimțirilor contelui Morstin. Căci vechea monarhie austro-ungară n-a murit din pricina patosului găunos al revoluționarilor, ci din incredulitatea ironică a celor care ar fi trebuit s-o susțină cu fervoare.

II

Într-o zi, cu câțiva ani înainte de marele război, numit război mondial, contele Morstin a fost informat „confidențial” că viitoarele manevre imperiale se vor desfășura la Lopatyny și împrejur. Împăratul ar urma să locuiască la el câteva

zile, o săptămână sau mai mult. Morstin fu cuprins de o adevărată agitație, a descins la prefect, a tratat cu autoritățile politice și municipale ale celui mai apropiat orășel, a dispus ca polițiștii și paznicii de noapte din întreaga regiune să primească săbii și uniforme noi, a discutat cu sacerdoții celor trei confesiuni, preoții romano-catolici, greco-catolici și rabinii evreilor, a redactat pentru primarul rutean al orășelului un discurs pe care acesta nu era-n stare să-l citească, dar pe care a trebuit să-l învețe pe de rost cu ajutorul învățătorului, a cumpărat rochii albe pentru fetițele satului, a dat alarma printre comandanții regimentelor învecinate și toate astea „confidențial" – încât în ultimele zile ale iernii, cu mult înainte de manevre, întreaga regiune era la curent că însuși împăratul va asista la operațiuni. În vremea aceea, contele Morstin nu mai era la prima tinerețe, era un celibatar uscățiv, încărunțit prematur, un flăcău tomnatic care părea nițel „bizar" și parcă „de pe altă lume". Niciodată n-a fost văzut pe aici cu o femeie alături. Niciodată nu a făcut vreo încercare de a se însura. Niciodată nu a fost văzut să bea, niciodată, să joace, niciodată, să iubească. Nu avea altă pasiune vizibilă decât aceea de a combate „problema naționalităților". Era epoca în care, în monarhie, începuse să se impună cu virulență așa-numita „problemă a naționalităților". Fiecare ins se reclama – de vroia sau de făcea ca și cum vroia – de la una din nenumăratele națiuni care existau pe teritoriul vechii monarhii. În secolul XIX s-a descoperit după cum se știe că e musai ca fiecare individ să aparțină unei anumite nații sau rase dacă vrea să fie cu adevărat recunoscut ca individ și cetățean. „Din umanitate, prin naționalitate, în bestialitate" a spus poetul austriac Grillparzer. Tocmai începuse pe atunci cu „naționalitatea", ultima etapă înainte de acea bestialitate pe care o trăim azi. Spiritul național, se vedea limpede în perioada respectivă, era produsul și expresia celei mai josnice dispoziții sufletești a tuturor celor care compuneau stratul cel mai vulgar al unei națiuni moderne. Era vorba de obicei de fotografi, angajați și ca pompieri voluntari, de așa-ziși pictori a căror lipsă de talent nu le-a permis să se oploșească la Academia de Arte Frumoase și pe cale de consecință au devenit pictori de firme sau tapițeri, de învățători nemulțumiți care ar fi vrut să fie profesori, de ucenici de farmaciști care ar fi vrut să fie doctori, de asistenți dentari care n-au putut deveni dentiști, de mici amploaiați de poștă, de căi ferate sau de bancă, de pădurari, în general, de toți cei care în interiorul fiecărei națiuni austro-ungare pretindeau zadarnic să fie amplu recunoscuți în sânul societății burgheze. Încet-încet, așa-numitele clase superioare au cedat la rândul lor. Și toți cei care, de la Tarnopol, de la Sarajevo, de la Viena, de la Brünn, de la Praga, de la Cernăuți, de la Oderberg, de la Troppau, nu fuseseră altceva decât austrieci: au început, ascultând de „exigențele timpului", să se reclama de la „națiunea" poloneză, cehă, ucraineană, germană, română, slovenă, croată – și așa mai

departe.

Tot în acea perioadă fusese introdus în monarhie „sufragiul unversal, secret și direct”. Contele Morstin îl ura la fel de mult pe cât ura conceptul modern de „națiune”. Avea obiceiul să-i spună crâșmarului evreu Salomon Pinowsky, singurul om din toată regiunea pe care îl considera cât de cât rațional:

- Ascultă-mă, Salomon! Scârbosul ăsta de Darwin îmi pare că are dreptate când zice că oamenii se trag din maimuțe. Nu le mai ajunge oamenilor să fie împărțiți în popoare, nu! – vor să aparțină unei națiuni anume. Mă auzi, Salomon?! – unei națiuni! Nici maimuțelor nu le-ar trece prin cap o așa idee! Totuși ideea lui Darwin îmi pare incompletă. Poate că maimuțele se trag din naționaliști, căci maimuțele reprezintă un progres. Cunoști Biblia, Salomon, știi că acolo stă scris că Dumnezeu l-a creat pe om în ziua a șasea, dar nu pe omul naționalist. Da sau ba, Salomon?

- Da, domnule Conte!, a spus evreul Salomon.

- Dar, a continuat contele, să vorbim de altceva: vara aceasta îl vom primi pe kaizer. O să-ți dau bani. O să-ți decorezi buticul și o să-ți luminezi fațada, o să cureți portretul împăratului și o să-l pui în vitrină. O să-ți fac cadou un steag negru-galben cu vulturul bicefal și o să-l pui să fluture pe acoperiș. M-ai înțeles?

Da, evreul Salomon Piniowsky înțelegea, ca de altfel toți cei cu care contele vorbise despre sosirea împăratului.

III

În acea vară au avut loc manevrele imperiale, iar Majestatea sa apostolică, imperială și regală și-a stabilit reședința la castelul contelui Morstin. În fiecare dimineață, împăratul era văzut ieșind călare pentru a supraveghea exercițiile, iar țăranii și comercianții evrei din regiune se reuneau pentru a-l zări pe bătrânul care-i guverna. Și de-ndată ce apărea cu suita sa, strigau fiecare în limba lui: trăiască și ura și niech zyje[2].

La câteva zile după plecarea împăratului, s-a anunțat la contele Morstin fiul unui țăran din împrejurimi. Acest tânăr, care nutrea ambiția să devină sculptor, cioplise în gresie un bust al împăratului. Contele Morstin era încântat. A promis tânărului sculptor să-i obțină un loc la Academia de Arte Frumoase din Viena.

Bustul împăratului a fost expus la intrarea micului său castel.

Aici a rămas ani de-a rândul până la izbucnirea marelui război, numit războiul mondial.

Înainte de a pleca drept voluntar, bătrân, slab, cu capul pleșuv și ochii goi, după cum devenise în decursul anilor, contele Morstin a dispus ca bustul împăratului să fie luat, ambalat în fân și ascuns în pivniță. Acolo s-a odihnit până la sfârșitul războiului și al monarhiei, până la reîntoarcerea contelui și la întemeierea noii republici poloneze.

IV

Contele Franz Xaver Morstin se întorsese așadar acasă.

Dar se putea vorbi de o întoarcere acasă? Ce-i drept, erau aceleași câmpii, aceleași păduri, aceleași căsuțe, aceleași tipuri de țărani – noi spunem, aceleași tipuri -, dar mulți din cei cunoscuți de conte căzuseră pe front.

Era iarnă, se simțea apropierea Crăciunului. Ca întotdeauna la vremea aceea, ca odinioară, cu mult înainte de începerea războiului, Lopatinka înghețase, ciorile se chirceau neclintite pe castanii golași, iar deasupra câmpiilor, spre care dădeau ferestrele vestice ale casei, sufla eternul vânt blând al iernii răsăritene. Ca urmare a războiului, existau destule văduve și orfani pentru a ține ocupată mărinimia seniorului reîntors. În loc să salute Lopatyny ca patria sa regăsită, contele Morstin a început să se lase pradă unor gânduri stranii și misterioase despre problema patriei în general. Acum că acest sat, se gândea el, aparține Poloniei și nu Austriei: mai reprezintă el patria mea? La urma urmei, ce înseamnă patrie? Uniformele jandarmilor ori ale vameșilor pe care i-am întâlnit în copilărie reprezintă mai puțin patria ca pinul și bradul, mlaștina și pajiștea, norul și pârâul? Dar dacă jandarmii și vămuitorii s-au schimbat, în vreme ce pinul și bradul și pârâul și mlaștina au rămas la fel: mai putem vorbi de patrie? Nu mă simțeam aici acasă – se mai întreba contele – doar fiindcă era sub oblăduirea unui stăpân căruia îi aparțineau multe alte locuri pe care le iubeam? Fără îndoială! Capriciile nefirești ale istoriei universale au distrus de asemenea și bucuriile mele personale pentru ceea ce numeam patrie. În prezent, în jurul meu, și-n tot locul, oamenii vorbesc de noua națiune. În ochii lor, sunt un așa-zis apatrid. Dar întotdeauna am fost unul. Ah! A existat odinioară o patrie adevărată, unica posibilă pentru „apatrizi”. Era vechea monarhie. Acum sunt un apatrid care a pierdut adevărata patrie a drumețului etern rătăcitor.

Cu speranța înșelătoare că în afara țării va putea uita de această situație, contele a decis să plece cât mai repede în călătorie. Spre marea lui uimire, a aflat

că avea nevoie de un pașaport și de câteva din așa-numitele „vize” pentru a ajunge în țările pe care le-a ales. Era destul de vârstnic pentru a considera pașapoartele, vizele și toate formalitățile devenite după război o lege de fier în relațiile interumane drept niște vise aiuristice și puerile. Dar resemnat cu soarta de a-și petrece restul vieții într-un vis pustiitor și sperând totodată să regăsească altundeva, în alte țări, o părticică din vechea realitate în care trăise înainte de război, s-a supus exigențelor lumii fantomatice, și-a luat pasaport, și-a procurat vize și s-a îndreptat mai întâi spre Elveția, în unica țară în care, credea el, se mai poate găsi vechea pace, pentru simplul motiv că ea nu luase parte la război.

Cunoștea orașul Zürich de multă vreme. Nu-l văzuse de doisprezece ani. Credea că nu-i mai rezervă nimic special, nici de bine, nici de rău. Această impresie se potrivea cu opinia oarecum motivată a lumii răsfățate, ca să nu-i spunem, în căutare de aventuri, asupra orașelor cuminți ale liniștitei Elveții. Ce s-ar fi putut întâmpla acolo? Orișicum: pentru un bărbat care venea din război și din răsăritul fostei monarhii austriece, calmul unui oraș care nu cunoscuse războiul decât prin refugiați semăna destul de mult cu o aventură. În primele zile, Franz Xaver Morstin s-a abandonat păcii mult dorite. Mânca, bea și dormea.

Dar o întâmplare urâtă petrecută într-un bar de noapte din Zürich l-a forțat pe contele Morstin să părăsească țara de-ndată.

La vremea aceea, ziarele din toate țările tratau adesea despre un bancher bogat care chipurile ar fi obținut drept gaj al unui împrumut către familia imperială a Austriei nu doar majoritatea bijuteriilor coroanei, ci chiar și vechea coroană a Habsburgilor. Neîndoios că aceste știri aveau drept sursă gurile și penele heralzilor fără scrupule cărora lumea le spune jurnaliști; căci dacă o parte a averii familiei imperiale căzuse într-adevăr în mâinile unui bancher escroc, nu putea în niciun chip să fie vorba și de vechea coroană a Habsburgilor, asta presupunea Franz Xaver Morstin.

Într-o noapte, așadar, ajunsese într-unul dintre puținele baruri, accesibile doar inițiaților, din virtuosul oraș Zürich, unde, după cum se știe, prostituția este interzisă, depravarea, suprimată, iar viciile, pe cât de plictisitoare, pe atât de costisitoare. Nu că contele ar fi fost în căutarea lor! Nu: liniștea începuse să-l plictisească și-i pricinuia nopți albe, și a hotărât să-și petreacă nopțile unde s-o nimeri.

A început să bea, s-a postat într-unul dintre rarele unghere liniștite din acest local. Totuși îl deranjau oarecum micile veioze roșiatice, americănești, acum la

modă, albul igienic al barmanului care te ducea cu gândul la un chirurg, blondul artificial al fetelor care se asocia imediat cu ideea de farmacie: dar cu ce nu se obișnuise deja bietul, vârstnicul austriac? Deodată liniștea pe care și-o câștigase cu greu în această ambianță îi fu tulburată de o voce croncănitoare care striga:

- Și iacătă, doamnelor și domnilor, coroana Habsburgilor!

Franz Xaver s-a ridicat. În mijlocul barului larg, a zărit un grup numeros și vesel. O primă privire i-a dezvăluit că toate tipurile umane pe care le ura, deși nu le întâlnise până atunci, se găseau la acea masă: femei platinate cu mini-jup și genunchi nerușinați (de altfel, urâți), tineri mlădioși și svelți, cu tenul măsliniu, râzând cu dinții imaculați ca niște busturi publicitare ale anumitor dentiști, supli, dansatori, lași, eleganți și pânditori, un tip de bărbieri vicleni; domni în vârstă, cu burțile și cheliile ascunse cu grijă zadarnică, binevoitori, libidinoși, joviali și crăcănați, pe scurt: o mostră din oamenii aceia care administrau moștenirea lumii eșuate pentru a o preda câțiva ani mai târziu, nu fără câștig, unor moștenitori încă și mai moderni și încă și mai ucigași. De la acea masă se ridică acum unul dintre domnii în vârstă, acesta mai întâi a legănat o coroană, apoi a pus-o pe capul său chel, a făcut turul mesei, a dănțuit, și-a bălăngănit capul încoronat și a cântat totodată o melodie pe atunci la modă:

- Iac-așa se poartă sfânta coroană!

La început, Franz Xaver n-a înțeles sensul acestui spectacol dezgustător. Pricepea doar că această societate e compusă din moșnegi fără demnitate (cărora manechinele cu fuste scurte le suciseră mințile), din cameriste care-și serbau ziua liberă, din doamne de la bar care împărțeau cu chelnerii prețul șampaniei și al propriului trup, din filfizoni buni de nimic care făceau comerț cu femei și devize, care purtau umeri largi, ranforsați, și pantaloni lălâi care arătau ca niște fuste, și din samsari respingători care procurau case, magazine, stări civile, pașapoarte, concesiuni, partide bune, certificate de botez, profesiuni de credință, titluri nobiliare, adopții, bordeluri și țigarete de contrabandă. Era societatea care în toate capitalele din lumea europeană, învinsă pretutindeni, hulea trecutul, ferm hotărâtă să trăiască de pe urma hoitului, cu gurile ei sătule și totuși nesățioase, o societate care exploata prezentul și scălda în slăvi viitorul. Aceștia erau stăpânii lumii de după război. Contele Morstin se vedea pe el însuși ca un cadavru. Ei dansau acum pe mormântul lui. Pentru a pregăti victoria acestor oameni, sute de mii și-au dat viața în chinuri – și sute de predicatori ai virtuții au pregătit căderea vechii monarhii, aspirând la descompunerea ei și la eliberarea națiunilor! Și iată că pe mormântul vechii lumi și în jurul leagănelor națiunilor nou-născute și ale

statelor separatiste dansau spectrele de la nocturnul American Bar.

Morstin s-a apropiat pentru a vedea mai bine. Natura fantomatică a acestor spectre cărnoase și bine hrănite îi stârnea curiozitatea. Și a recunoscut pe capul chel al dănțuitorului crăcănat copia – firește că era o copie –coroanei Sfântului Ștefan. Ospătarul sârguincios în a-și informa clientela de toate lucrurile remarcabile s-a apropiat de Franz Xaver și a zis:

- E bancherul Valakin, un rus. Pretinde că are în posesie toate coroanele monarhilor detronați. În fiecare seară apare cu alta. Ieri era coroana țarului. Azi e coroana Sfântului Ștefan.

Contele Morstin simți că-i stă inima-n loc preț de o secundă. Însă în această unică secundă – mai târziu i-a părut că durase pe puțin o oră – a trăit o metamorfoză completă a persoanei sale. Era ca și cum, în el însuși, survenea și creștea un Morstin necunoscut, înfricoșător și străin, punea stăpânire pe corpul celui vechi și bine cunoscut, precum și pe întreg spațiul din American Bar. Niciodată în viața lui, nici în copilărie, Franz Xaver Morstin nu cunoscuse furia. Avea o inimă blândă și securitatea pe care i-o asigurau statutul, averea, strălucirea numelui și însemnătatea lui îl protejase până acum de toată grosolănia acestei lumi, de orice contact cu josnicia ei. Firește, altminteri ar fi cunoscut mai repede furia. În această unică secundă în care se desăvârșea propria transformare, resimțea parcă în el însuși că lumea se metamorfozase cu mult înaintea lui. În acea clipă, parcă constata că metamorfoza lui nu era decât consecința necesară a metamorfozei generale. O furie pe care n-o mai cunoscuse izbucnea, creștea și deborda peste limitele personalității sale, dar mai mare chiar decât această mânie era vulgaritatea lumii, josnicia care a stat atâta vreme pitită și s-a ascuns sub rochia „loialității” lingușitoare și a supușeniei de sclav. Părea că în acea secundă el, care recunoscuse, fără suspiciune, tuturor oamenilor, decența ca o însușire naturală, și-a dat seama de greșeala vieții sale, de greșeala oricărei inimi nobile: aceea de a acorda credit celorlalți, un credit nelimitat. Această bruscă descoperire îl umplea de acea rușine nobilă, surata fidelă a mâniei nobile. La vederea josniciei, cel nobil se rușinează dublu: mai întâi fiindcă pura existență a mârșăviei îl rușinează, și apoi, de asemenea, pentru că vede numaidecât că inima i-a fost păcălită. Se simte înșelat – și mândria lui se răzvrătește contra faptului că inima lui a putut fi amăgită.

Nu mai era în stare să măsoare, să cântărească, să gândească. Îi părea că aproape niciun fel de brutalitate nu ar fi de îndeajuns de bestială pentru a pedepsi și răzbuna josnicia acelui om care dansa în fiecare seară cu altă coroană pe capul

lui chel de samsar. Un gramofon răcnea cântecul „Hans, der was mit dem Knie macht[3]”; fetele de bar scheunau, tinerii băteau din palme; barmanul, îmbrăcățel în alb chirugical, clincăia cu pahare, linguri, sticle, vărsa, amesteca, stârnea și extrăgea ca prin farmec din recipiente metalice tainicele poțiuni vrăjitorești ale timpului modern, agita, zdruncina și, din când în când, arunca o privire binevoitoare înspre spectacolul bancherului, calculând totodată suma consumațiilor. Veiozele roșiatice tremurau la fiecare bătaie din picior a chelbosului. Lumina, gramofonul, zgomotele provocate de mixer, gânguritul și chelălăitul femeilor i-au provocat contelui Morstin o mânie stranie. S-a întâmplat un lucru incredibil: pentru prima oară în viața lui a devenit copilăros și ridicol. S-a înarmat cu o sticlă de șampanie pe jumătate golită și cu un sifon albastru, s-a apropiat de străin, în vreme ce cu stânga stropea cu apa gazoasă convivii ca și cum ar stinge un foc mârșav, cu dreapta i-a dat cu sticla în cap dansatorului. Bancherul s-a prăvălit la podea. Coroana i-a căzut de pe cap. Și în timp ce contele s-a aplecat să o ridice de parcă salva coroana adevărată și tot ce reprezinta ea, chelnerii, muierile și fandosiții au tăbărât pe el. Năucit de parfumul intens al femeilor, de loviturile tinerilor, contele Morstin a fost azvârlit în stradă. Acolo, în fața ușii de la American Bar, un ospătar sârguincios i-a prezentat nota pe o tipsie de argint, sub cerul liber, în prezența tuturor stelelor îndepărtate și indiferente: căci era o noapte senină de iarnă. Ziua următoare, contele s-a reîntors la Lopatyny.

V

Și de ce nu m-aș întoarce la Lopatyny? – se gândea el pe drum. Cum lumea mea pare înfrântă definitiv, nu mai am nicio patrie. Și e mai bine să pornesc în căutarea vestigiilor fostei mele patrii!

Se gândea la bustul împăratului Franz Joseph care se odihnea în pivnița lui și la trupul acestui împărat care zăcea de multă vreme în cripta Capucinilor.

Am fost mereu considerat un ciudat în satul și regiunea mea – se gândea el mai departe. Voi rămâne un ciudat. I-a telegrafiat vătavului ziua venirii sale. Și când a sosit, era așteptat ca întotdeauna în vremurile de odinioară, ca și cum nu ar fi fost niciun război, nicio destrămare a monarhiei, nicio nouă republică poloneză.

Întrucât este una din marile erori ale noilor oameni de stat – ori, cum le place lor să-și spună, moderni – că poporul („națiunea”) e tot atât de pasionat de politica mondială ca și ei.

Poporul nu trăiește deloc din politica mondială – și astfel se distinge într-un mod plăcut de politicieni. Norodul trăiește din pământul pe care-l cultivă, din comerțul pe care-l învârte, din meșteșugul la care se pricepe (Totuși votează la alegerile generale, moare în războaie, plătește impozite perceptorilor). În tot cazul, așa stăteau lucrurile în satul contelui Morstin, satul Lopatyny. Și tot războiul mondial, și toate transformările hărții europene nu au schimbat starea de spirit a poporului din Lopatyny. Cum? - De ce? – Bunul-simț sănătos al cârciumarilor evrei, al țăranilor ruteni și polonezi se împotrivea capriciilor neînțelese ale istoriei universale. Capriciile ei sunt abstracte: dar predilecțiile și antipatiile poporului sunt concrete. Poporul din Lopatyny știa de contele Morstin, de reprezentanții împăratului și de casa de Habsburg de ani de zile. Au venit noi jandarmi, și un perceptor e un perceptor, iar contele Morstin e contele Morstin. Sub stăpânirea Habsburgilor oamenii din Lopatyny au fost fericiți și nefericiți – după voia Domnului. Indiferent de schimbarea istoriei mondiale, a republicii, a monarhiei, indiferent de așa-zisa independență națională, ori de așa-zisa asuprire națională, în viața oamenilor exista întotdeauna o recoltă bună sau rea, fructe bune sau stricate, vite fecunde sau bolnave, pășuni grase sau slabe, ploi la timpul potrivit sau nepotrivit, soarele benefic sau cel care aduce secetă și nenorocire; pentru comerciantul evreu lumea era alcătuită din clienți buni și clienți răi; pentru crâșmar, din băutori strașnici și cumpătați; pentru artizan era important dacă oamenii aveau sau n-aveau nevoie de acoperișuri noi, de cizme noi, de pantaloni noi, de cuptoare noi, de hornuri noi, de butoaie noi. Cel puțin așa era, după cum am spus, la Lopatyny. Și în ceea ce privește părerea noastră personală, credem că lumea largă nu se deosebește așa de tare de sătucul Lopatyny, după cum pretind conducătorii neamurilor și politicienii. După ce au citit ziarele, au ascultat discursurile, au ales deputații, au vorbit cu prietenii de pățaniile lumii, bravii țărani, meșteșugari și negustori – iar în marile orașe, și muncitori – se întorc în casele sau atelierele lor. Și aici îi așteaptă necazuri sau bucurii: copii sănătoși sau bolnavi, neveste cuminți sau certărețe, clienți buni sau rău-platnici, creditori răbdători sau insistenți, o mâncare bună sau proastă, un pat curat sau murdar. Da, e convingerea noastră că oamenii simpli nu se sinchisesc deloc de istoria universală, deși duminica vorbesc despre ea vrute și nevrute. Dar, încă o dată spus, e părerea noastră personală. Aici nu relatăm decât despre satul Lopatyny. Și aici era după cum tocmai v-am expus.

Când contele Morstin s-a întors acasă, s-a dus numaidecât la Salomon Piniowsky, înțeleptul evreu, în care simplicitatea și inteligența conviețuiau armonios ca în nimeni altul din Lopatyny, de parcă ar fi fost surori. Iar contele l-a întrebat pe evreu:

- Ce crezi despre lumea asta, Salomon?

- Domnule Conte, a zis Piniowsky, nu mai cred nimic. Lumea s-a dus de râpă, nu mai există împărat, se aleg președinți, și e ca atunci când umblu eu după avocat să mă apere la proces. Toată populațiunea își alege un avocat s-o apere. Dar – mă întreb eu, domnule conte, în fața cărui tribunal? – Unui tribunal făcut din alți avocați. Iar când poporul însuși n-are proces și nici nu-i trebuie să fie apărat, știm cu toții că simpla existență a unui avocat îți îndoaie grumazul sub procese. Și de acum să tot te ții de procese. Încă mai am stindardul negru-galben pe care mi l-ați dăruit, domnule conte. Ce să fac cu el? Zace-n pod. Încă mai am portretul bătrânului împărat. Ce-i de făcut? Citesc gazete, mă ocup puțintel de afacere, puțintel de lume, domnule conte. Știu ce prostii se fac. Dar țăranii n-au habar. Cred pur și simplu că împăratul a introdus noi uniforme și i-a eliberat pe polonezi. Nu mai stă la Viena, ci la Varșovia.

- Lasă-i să creadă ce vor, a spus contele Morstin.

Și s-a dus acasă și a dispus ca bustul împăratului Franz Joseph să fie scos din pivniță, și l-a plasat la intrarea casei sale.

Și de a doua zi – de parcă n-ar fi fost niciun război – de parcă n-ar fi fost nicio republică poloneză – de parcă bătrânul kaizer nu s-ar fi odihnit deja de mult în cripta Capucinilor – de parcă acest sat Lopatyny ar aparține încă teritoriului vechii Monarhii: fiecare țăran care trecea pe acolo își scotea pălăria în fața bustului de gresie al bătrânului împărat, și fiecare evreu în trecere cu pachețelul său murmura rugăciunea pe care orice jidov pios trebuia s-o rostească la vederea unui împărat. Și modestul bust, cioplit în gresie ieftină, de mâna neîndemânatică a țăranului tânăr, bustul răposatului împărat în vechea tunică militară, cu stelele, însemnele și lâna de aur, fixate în piatră așa cum ochiul copilăros al flăcăului l-a privit și l-a iubit pe împărat, a căpătat cu timpul o valoarea artistică cu totul deosebită, pe deplin aparte, chiar și în ochii contelui Morstin. Era ca și cum, cu trecerea timpului, modelul sublim se străduia să îmbunătățească și să înnobileze opera care-l înfățișa. Parcă înzestrate cu conștiință artistică, vântul și vremea lucrau piatra naivă. Ai fi zis că respectul și amintirea munceau la această statuie, iar fiecare salut al țăranilor, fiecare rugăciune a evreilor credincioși înnobilau până la împlinire artistică opera rudimentară a mâinii de țăran.

Astfel, bustul împăratului a stat ani la rând în fața casei contelui Morstin, singurul monument care a existat vreodată în satul Lopatyny, monument de care toți sătenii erau mândri pe drept.

Însă pentru conte, care n-a mai părăsit satul, acest monument semnifica ceva mai mult: când ieșea din casă, bustul îi dădea impresia că nu s-a schimbat nimic. Când și când – îmbătrânise timpuriu – se surprindea gândind lucruri prostești. Deși participase la cel mai violent dintre toate războaiele, stăruia ore întregi să-și închipuie că războiul n-a fost decât un vis oribil, și că toate schimbările care l-au urmărit nu erau decât niște vise și mai oribile. Era adevărat că-și dădea seama aproape în fiecare săptămână că recomandările sale la administrație și la tribunal nu le mai foloseau la nimic protejaților săi, că noii angajați îl luau în râs. Era mai degrabă îngrozit decât jignit. Era deja un lucru cunoscut în orășelul alăturat precum și prin împrejurimi și la moșiile vecinilor că bătrânul Morstin e „pe jumătate nebun”. Se povestea că purta la el acasă vechea uniformă de căpitan al dragonilor cu toate ordinele și decorațiile. Într-o zi, un moșier din vecinătate – un anume conte Walewski – l-a întrebat direct dacă-i adevărat.

- Nu încă, a răspuns Morstin, dar mi-ați dat o idee bună. O să-mi îmbrac uniforma, – dar nu doar acasă. Ci și afară.

Și chiar așa s-a întâmplat.

Din acea zi, contele Morstin a fost văzut în uniforma unui căpitan austriac de dragoni – și locuitorii n-au fost deloc uimiți. Când căpitanul își părăsea locuința, îl saluta militărește pe comandantul suprem, bustul defunctului împărat Franz Joseph. Apoi se îndrepta de obicei pe poteca nisipoasă dintre cele două pădurici de brazi care conducea către orășelul cel mai apropiat. Țăranii care îl întâlneau își scoteau pălăriile și ziceau:

- Lăudat fie Iisus Hristos, și adăugau domnule conte – de parcă ar fi crezut că domnul conte e un fel de rudă apropiată a Mântuitorului și două titluri valorau mai mult ca unul. Vai! – de mult nu-i mai putea ajuta așa cum îi ajutase odinioară! Țăranii rămăseseră la fel de neajutorați ca înainte, însă contele nu mai era un potentat! - Și ca toți cei care fuseseră odată puternici, valora acum mai puțin decât cei neajutorați: în ochii funcționarilor aproape că aparținea castei celor ridicoli. Dar populația din Lopatyny și din apropiere tot credea în el, așa cum credeau în împăratul Franz Joseph al cărui bust obișnuiau să-l salute. Contele Morstin nu le părea deloc ridicol țăranilor și evreilor din Lopatyny și dimprejur, ci, din contră, demn de respect. Venerau persona sa suplă, costelivă, părul său cărunt, chipul său căzut și cenușiu, ochii săi care păreau să privească într-o depărtare fără frontiere; nimic surprinzător: întrucât priveau înspre trecutul pierdut.

S-a întâmplat într-o zi că voievodul orașului Lvov, numit înainte Lemberg, a interprins un voiaj de inspecție și, dintr-un motiv sau altul, a fost nevoit să staționeze în Lopatyny. I s-a indicat casa contelui Morstin, unde s-a dus numaidecât. Spre mirarea lui, a zărit în fața locuinței contelui, în mijlocul unui boschet, bustul împăratului Franz Joseph. L-a privit îndelung și s-a hotărât într-un sfârșit să intre în casă și să îl întrebe pe conte despre semnificația acestui monument. Însă s-a mirat și mai abitir – și chiar s-a speriat – la vederea contelui Morstin care îi ieșea în întâmpinare în uniforma unui căpitan austriac de dragoni. Voievodul era originar din „Mica Polonie”, adică din vechea Galiție. El însuși servise în armata austriacă. Contele Morstin îi păru ca o stafie ivită dintr-un capitol al istoriei care pentru voievod se isprăvise de mult.

S-a stăpânit, iar la început n-a întrebat nimic. Apoi, când s-au așezat la masă, a început să se informeze prudent despre monumentul împăratului.

- Da, a spus contele, de parcă n-ar fi existat o lume nouă, Majestatea sa defunctă a petrecut aici opt zile. Un flăcău de țăran foarte înzestrat a făcut bustul. Bustul a stat aici mereu. Cât timp trăiesc eu, o să rămână aici.

Voievodul a tăinuit hotărârea pe care tocmai o luase și zâmbind a spus parcă în treacăt:

- Mai purtați încă vechea uniformă?

- Da, a răspuns Morstin, sunt prea bătrân pentru a îmbrăca una nouă. Vedeți dumneavoastră, de când cu schimbarea asta de circumstanțe, nu mă simt prea bine îmbrăcat în civil. Mi-e teamă să nu fiu confundat cu fitecine. – În sănătatea dumneavoastră, a adăugat contele – apoi a ridicat paharul în cinstea musafirului.

Voievodul a mai zăbovit puțin, apoi l-a părăsit pe conte și satul Lopatyny, și-a continuat voiajul de inspecție, iar când s-a întors la reședința sa a dat ordinul ca bustul împăratului să fie îndepărtat din fața locuinței contelui Morstin.

Într-un final, ordinul a ajuns la primarul (numit „Wojt”) sătucului și astfel a fost adus numaidecât la cunoștința contelui Morstin.

Pentru prima dată așadar, contele se afla într-un conflict deschis cu noua putere a cărei existență aproape că o ignorase. Își dădea seama că este prea slab să i se împotrivească. Își amintea de scena de noapte de la American Bar-ul din Zürich. Vai! Nu mai avea niciun sens să închizi ochii în fața noii lumi a noilor republici, a noilor bancheri și purtători de coroană, a noilor domni și doamne, în

fața noilor stăpânitori ai lumii. Trebuie să îngropi lumea veche. Dar trebuie s-o îngropi cu demnitate.

Și contele Franz Xaver Morstin a convocat acasă la el zece din cei mai bătrâni locuitori ai satului Lopatyny – și printre ei se găsea evreul deopotrivă simplu și isteț Salomon Piniowsky. Au mai venit și preotul greco-catolic, cel romano-catolic și rabinul.

Și când s-au adunat cu toții, contele Morstin a început următoarea cuvântare:

- Iubiții mei concetățeni,

Ați cunoscut cu toții vechea monarhie, bătrâna voastră patrie. E moartă de ani de zile – și mi-am dat seama – că n-are niciun rost să te faci că nu vezi că e moartă. Poate va învia într-o zi, dar noi cei bătrâni nu o vom mai apuca. Ni s-a cerut să îndepărtăm cât mai rapid bustul majestății sale răposate, kaizerul Franz Joseph Întâiul.

Nu intenționăm să-l îndepărtăm, prieteni! Dacă vremurile vechi au murit, o să-l tratăm exact așa cum se obișnuiește cu morții: o să-l îngropăm. Drept urmare, vă rog, dragii mei, să mă ajutați să-l petrecem la groapă de aici în trei zile pe împăratul mort, adică, bustul său, cu toată solemnitatea și respectul care i se cuvin unui împărat decedat.

VI

Dulgherul ucrainean Nikita Kolohin confecționă un sicriu impozant din lemn de stejar. Trei împărați morți ar fi încăput în el.

Fierarul polonez Jaroslaw Wojciechowski făuri un enorm vultur bicefal din alamă care a fost nituit pe capacul sicriului.

Evreul Nuchim Kapturak, copist al Thorei, a scris cu o pană de gâscă pe un mic rulou de pergament binecuvântarea pe care credincioșii evrei trebuie s-o rostească la vederea unui cap încoronat, a înfășurat-o într-un etui de metal și a depus-o în sicriu.

Dimineața devreme – era o zi fierbinte de vară – nenumărate ciocârlii invizibile cântau sub soare și nenumărați greieri nevăzuți își țârâiau răspunsul din pajiști – locuitorii din Lopatyny s-au adunat roată la monumentul lui Franz Joseph Întâiul. Contele Morstin și primarul au depus bustul în sicriul magnific. În acea clipă, clopotele bisericii de pe colină au început să răsune. Cei trei

sacerdoți s-au pus în fruntea cortegiului. Patru țărani bătrâni și viguroși au luat sicriul pe umeri. După el, cu casca de dragoni acoperită de feldgrau[4], contele Franz Xaver Morstin pășea cu sabia scoasă, fiind în acest sat persoana cea mai apropiată de împărat, singur, așa cum cere doliul, iar, în urma lui, cu tichia neagră pe capul argintiu, evreul Salomon Piniowsky, cu melonul de catifea în mâna stângă, ridicând cu mâna dreaptă marele stindard negru-galben cu vulturul bicefal. Și pe urmă tot satul, bărbații și femeile.

Clopotele băteau, ciocârliile cântau, greierii țârâiau necontenit.

Mormântul era gata. Au coborât sicriul, au întins steagul deasupra lui – și pentru ultima oară, Franz Xaver Morstin l-a salutat pe împărat cu sabia.

Atunci din mulțime s-a pornit un scâncet de parcă abia acum îl îngropau pe împăratul Franz Joseph, dimpreună cu vechea monarhie și vechea patrie. Cei trei preoți se rugau.

Astfel bătrânul împărat a fost înmormântat a doua oară în satul Lopatyny, în fosta Galiție.

Câteva săptămâni mai târziu, știrea evenimentului a parvenit la ziare. Acestea au scris câteva rânduri comice despre incident la rubrica „Glose”.

VII

Contele Morstin, însă, a părăsit țara. Trăiește acum pe Riviera, un bărbat îmbătrânit, trecut, care joacă seara șah și skat cu generali ruși în etate. În fiecare zi, își scrie memoriile timp de câteva ore. Probabil nu vor avea o prea mare valoare literară: căci contele Morstin n-are deprinderi literare și nici ambiții scriitoricești. Dar cum este un om aparte, de o excepțională măreție, îi reușesc uneori câteva fraze demne de interes ca de pildă cele pe care le reproduc dedesubt cu permisiunea sa:

„Știu din experiență, scrie contele, că deștepții pot deveni proști, înțelepții, neghiobi, profeții veritabili, mincinoși, iubitorii de adevăr, falși. Nicio virtute umană nu are statornicie în această lume cu excepția uneia: adevărata smerenie. Credința nu ne poate înșela, întrucât nu ne promite nimic pe acest Pământ. Credinciosul veritabil nu ne dezamăgește pentru că nu caută pe Pământ niciun avantaj. Dacă facem o analogie cu viața popoarelor, asta înseamnă că: ele caută în van așa-zisele virtuți naționale care sunt încă și mai problematice decât cele individuale. De aceea urăsc națiunile și statele naționale. Doar vechea mea

patrie, monarhia, era o casă mare cu multe uși și multe încăperi pentru multe feluri de oameni. Au împărțit această casă, au îmbucătățit-o și au distrus-o. Nu mai am ce face acolo. Sunt obișnuit să trăiesc în casa mea și nu într-un compartiment.”

Atât de mândru și de trist se exprimă bătrânul conte. Resemnat, liniștit, își așteaptă moartea. Pesemne că și-o dorește. Căci în testamentul său a specificat că vrea să fie coborât în pământ la Lopatyny – dar nu în cripta familiei, ci lângă mormântul în care zace împăratul Franz Joseph, bustul împăratului.

---

[1] Primele cuvinte din imnul imperial austriac, Doamne păzește-l

[2] Vivat în poloneză

[3] Hans ce faci cu genunchiul

[4] Stofă verde-gri purtată în luptă